

LITURGICZNE ASPEKTY KSZTAŁTOWANIA WNĘTRZ CERKWI

Krzysztof Woźniak

Politechnika Łódzka, Łódź

Streszczenie. Powojenna architektura cerkiewna w Polsce zasadniczo tworzona jest w dwóch konwencjach – o formach konsekwentnie nawiązujących do tradycyjnych oraz o formach od tych wzorców zdystansowanych. W artykule przedstawiono sposób kształtowania wnętrza cerkwi pierwszego typu. Skoncentrowano się na pełnionej przez nie funkcji liturgicznej oraz przybliżono związaną z tym symbolikę. Zauważono zjawisko zaniku tradycyjnego przeznaczenia prothesis, a także przejmowania funkcji proskomidionu przez sanktuarium.

Słowa kluczowe: architektura sakralna, cerkwie, świątynie wschodnie

WSTĘP WRAZ Z CELEM I HIPOTEZĄ BADAWCZĄ

Liturgia w Kościele prawosławnym ma na celu oddanie czci Bogu, uwielbienie Go w przychodzącym na ołtarz Chrystusie. Od X wieku chrześcijański Wschód odnosi pojęcie „liturgii” wyłącznie do Ofiary Eucharystycznej [Kurek 1997]. Teksty liturgiczne w swym zasadniczym zrębie są niezmiennie¹, jedynie niektóre elementy akcji liturgicznej kształtowały się do X wieku. Kształt liturgii formował się na gruncie kultury i języka greckiego, czerpiąc jednocześnie z tradycji sakralnych Bliskiego Wschodu – Antiochii, Jerozolimy, Kapadocji. Architektura sakralna wykształciła równoległe typy świątyni krzyżowo-kopułowej na planie krzyża greckiego (Bizancjum). Jak pisze Kurek [1997, s. 115]: „Podobnie jak przez stulecia nie zmieniała się liturgia, tak w zasadniczej formie nie zmieniała się świątynia wschodniochrześcijańska. Zdaniem badaczy świadczy to najdobitniej o doskonałej harmonii i skończoności procesu, który do niej doprowadził, a w konsekwencji także do zamknięcia się na wszelkie próby wprowadzenia nawet najmniejszych zmian”.

¹ Do dziś liturgia w Kościele prawosławnym odbywa się według tekstów świętego Jana Chryzostoma – Złotoustego (350–407) oraz świętego Bazylego Wielkiego (329–379).

Rzeczywiście świątynia bizantyńska była formą, na podstawie której tworzyły się cerkwie na Rusi, a i dziś architekci odwołują się do tego wzorca. Osiągnięcie doskonałej harmonii świątyni bizantyńskiej nie musi jednak skutkować zamknięciem na wprowadzenie zmian. Przykładem są świątynie autorstwa Aleksandra Grygorowicza: Podwyższenia Krzyża Świętego w Jałówce na Podlasiu [Woźniak 2010a] i Świętej Trójcy w Hajnówce [Woźniak 2010b]. Pierwsza zbudowana jest w układzie krzyżowo-kopułowym, z przekształconym współcześnie, wręcz modernistycznym centrum kopułowym, doskonale zintegrowanym z tradycyjną bizantyńską przestrzenią. Druga opiera się na twórczo przekształconej bizantyńsko-ruskiej koncepcji krzyżowo-kopułowej, ściśle zintegrowanej z elementami współczesnej modernistycznej myśli architektonicznej [Woźniak 2010b].

Akcja liturgiczna w Kościele wschodnim ma bogatą oprawę w postaci śpiewu, elementów wystroju wnętrza i architektury. Jej celem jest wywołanie odpowiedniego usposobienia wewnętrznego wiernych – nastawienia ich umysłu, psychiki, a także nawiązanie żywego kontaktu z liturgią. Jednym z ważnych elementów oprawy liturgii jest architektura wnętrza świątyni, choć jak podaje Jan Kurek za Jerzym Nowosielskim [Kurek 1997, s. 115]: „...każdy gest, a także sposób kształtowania świątyni współlistnieje w liturgii, jest tą liturgią...”. Architektura wnętrza cerkwi zatem nie tylko służy liturgii, ale pełni w niej określoną funkcję, współtworzy tę liturgię. Celem opracowania jest określenie, na ile współczesne wnętrza badanych świątyń spełniają przypisane im tradycją funkcje, a hipotezą badawczą jest występowanie zjawiska zanikania tradycyjnej, liturgicznej funkcji prothesis.

Pierwszą częścią mszy są obrzędy wstępne (przygotowanie darów ofiarnych), tzw. proskomidia. Odbywają się one w północnym pomieszczeniu sąsiadującym z sanktuarium, zwanym prothesis. Prothesis oraz diakonikon, czyli analogiczne południowe pomieszczenie, sąsiadujące z sanktuarium, nazywają się łącznie pastoforiami. Pastoforia zaś razem z sanktuarium tworzą trójdzielne prezbiterium. W sanktuarium umieszczony jest ołtarz, nad którym odbywają się najistotniejsze modlitwy eucharystyczne, urzeczywistniające obecność Chrystusa. Dlatego też ogranicza się wstęp wiernym do tego najświętszego miejsca (między innymi poprzez zakaz wstępu kobiet). Wnętrze świątyni prawosławnej musi spełniać ponadto wymagania kanonicznej trójdzielności: narteks (przedsiónek), nawa (pomieszczenie dla wiernych) i sanktuarium. Sanktuarium od nawy oddzielone jest przegrodą. W naszej kulturze najczęściej ma ona formę ikonostasu. Starszą formą przegrody jest templon². Od V wieku ikonostas powiększał swoje rozmiary, pod koniec VI wieku posiadał już troje drzwi [Kurek 1997]. Przekształcenie templonu w ikonostas nie przebiegało jednocześnie we wszystkich krajach. Można umownie przyjąć, że nastąpiło to w okresie między IX a XIV wiekiem. W strukturze ikonostasu główną rolę odgrywają ikony Chrystusa i Matki Bożej.

Przeniesienie darów ofiarnych z żertwiennika (stołu ofiarnego) w prothesis do sanktuarium odbywa się przez drzwi diakońskie, kilkustopniowym podwyższeniem przed ikonostasem, zwanym soleą, i dalej przez środkowe carskie wrota. Procesja ta, zwana Wielkim Wejściem, powinna odbywać się z należytą powagą i ekspozycją, a także mieć uroczysty charakter (bez zakłóceń spowodowanych ciasną lub nadmiernie skomplikowaną trasą przejścia procesji) – jest to część liturgii mszalnej. Gwarantem ta-

² Prostsza od ikonostasu niepełna przegroda ołtarzowa.

kiego charakteru procesji od strony architektonicznej jest okazała, szeroka solea, po której obu końcach znajdują się klirosy – miejsca dla chóru, pełniące w akcji liturgicznej istotną rolę. Wymiar przeżycia sakralnego w czasie liturgii buduje architektura wnętrza. Począwszy od planu, w który wpisany zostaje krzyż (najczęściej grecki), poprzez bizantyńskie sklepienia kolebkowe, a skończywszy na bizantyńskim centrum kopułowym (pendentywy z hemisferyczną lub cebulastą formą kopuły, najczęściej na walcowym bębnie). Istotne znaczenie dla budowania klimatu modlitwy mają również rozpisy ikonograficzne w centrum kopułowym i na ścianach świątyń.

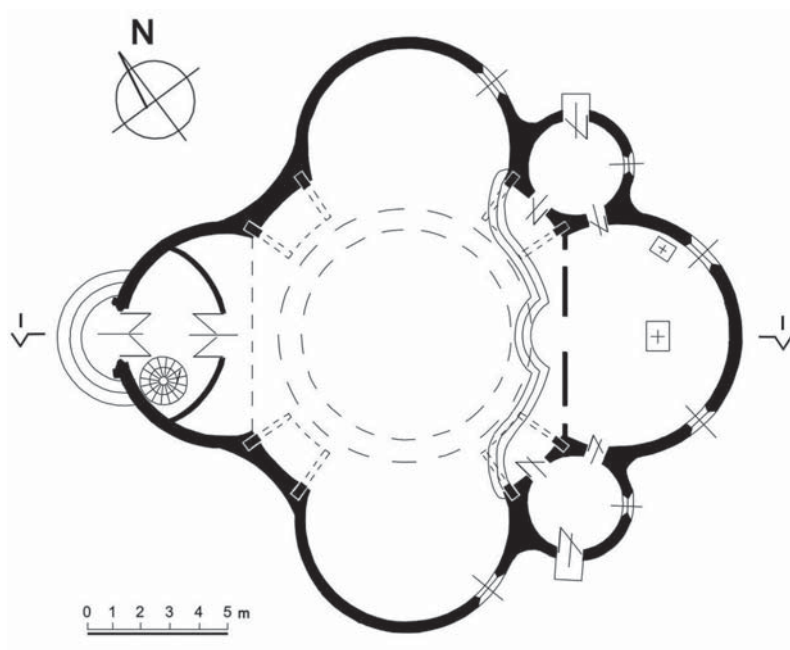
MATERIAŁ I METODY

Badania, poprzedzone rozeznaniem literatury przedmiotu, przeprowadzono metodą obserwacji *in situ* oraz dokumentacji rysunkowej i fotograficznej. Pozyskany w ten sposób materiał poddano krytycznej analizie. Badane cerkwie to świątynie wybudowane w Polsce po II wojnie światowej, o architekturze ściśle nawiązującej do wzorców bizantyńskich i ruskich. W niniejszym artykule analiza architektury wnętrza i jej wpływu na liturgię została ograniczona do tych elementów, które bezpośrednio związane są z liturgią mszalną.

Pierwszą badaną świątynią jest cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego w Jałowie na Podlasiu, zbudowana w latach 1959–1962, autorstwa Aleksandra Grygorowicza. Przestrzeń cerkwi opiera się na bizantyńskim układzie krzyżowo-kopułowym, na planie krzyża greckiego (rys. 1), z kolebkami (rys. 2). Dwa okrągłe pomieszczenia pastoforiów umieszczone zostały w sposób pozwalający na łatwe, czytelne poprowadzenie procesyjnego Wielkiego Wejścia. Zdecydowanie podwyższona względem posadzki nawy, koncentrycznie ukształtowana solea z okrągłą amboną (rys. 3), prawidłowo wyeksponowana, ułatwia przebieg procesji. Ukształtowanie przestrzeni północnego pastoforium pozwala wiernym na penetrację wzrokową pomieszczenia podczas tzw. proskomidii. Umieszczono tam także zewnętrzne drzwi ze względu na bliskość domu parafialnego. Jednak, jak widać na planie, stół ofiarny postawiono w północnej części sanktuarium (rys. 1). W praktyce prothesis pełni funkcję zakrystii, a zertwiennik umieszczony w północnej części sanktuarium na wprost drzwi diakońskich również swobodnie umożliwia poprawne działania liturgiczne związane z obrzędem proskomidii i Wielkim Wejściem. Cerkiew posiada tradycyjną apsydę, która symbolizuje przyjście Chrystusa. Apsydalne okna umieszczono symetrycznie po bokach osi głównej.

Drugą rozpatrywaną świątynią jest cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Gródku na Podlasiu (1946–1969), autorstwa projektanta o nazwisku Mieszkowski³. Również ona została zbudowana na bizantyńskim planie krzyża greckiego, który po dostawieniu wieży przekształcił się w krzyż łaciński (rys. 4). Wschodnie ramię krzyża jest obszerną apsydą (rys. 5 – widoczne także kolebki i pendentywy). W apsydzie brakuje jednak tradycyjnego osiowo umieszczonego okna. Niewysoka przegroda, oddzielająca nawę od prezbiterium, podkreśla ich jedność przestrzenną. Pastoforia rozmieszczone są symetrycznie, między ramionami krzyża. Prothesis od północy i diakonikon od południa

³ Nie jest znane imię projektanta cerkwi [Uścińowicz 1997].

Rys. 1. Jałówka, plan cerkwi (rys. K. Woźniak, na podstawie oryginalnego projektu)

Fig. 1. Jałówka, Exaltation of the Holy Cross Orthodox Church (drawing by K. Woźniak)

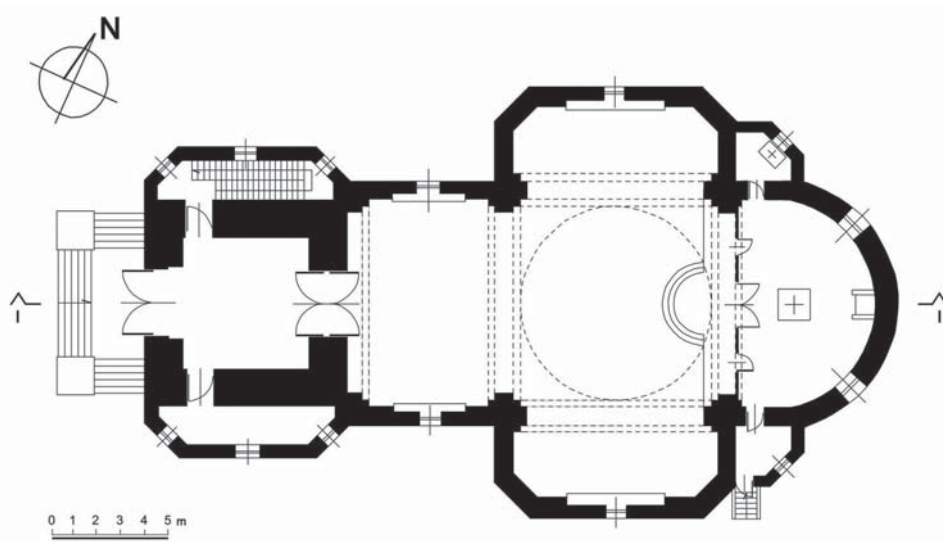
Rys. 2. Jałówka, cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego, wnętrze (fot. K. Woźniak)

Fig. 2. Jałówka, interior of Exaltation of the Holy Cross Orthodox Church (photo K. Woźniak)

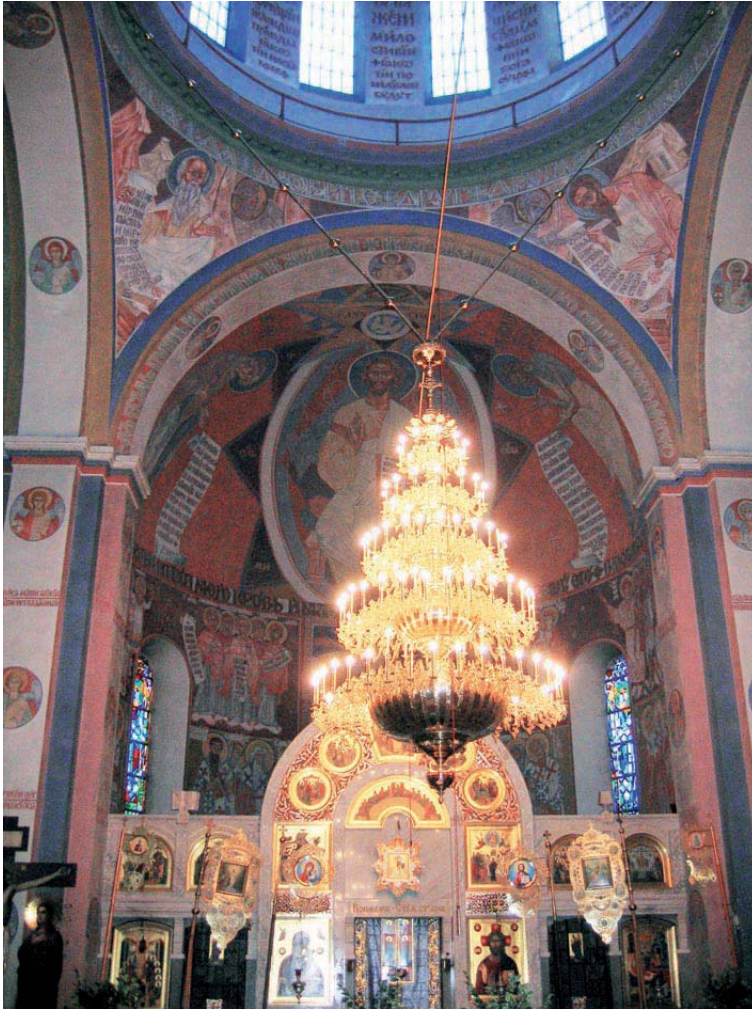
Rys. 3. Jałówka, cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego, solea i ambona (fot. K. Woźniak)

Fig. 3. Jałówka, interior of Exaltation of the Holy Cross Orthodox Church (photo K. Woźniak)

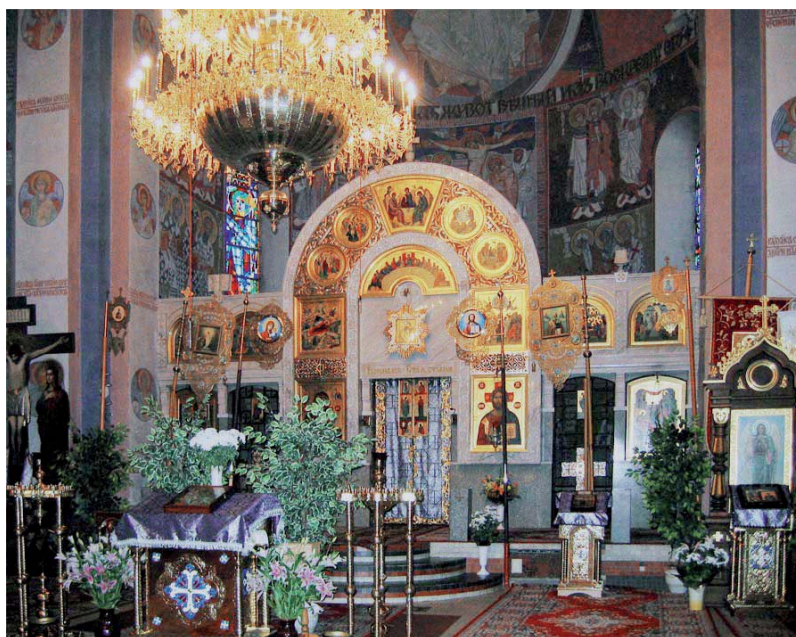
Rys. 4. Gródek, plan cerkwi (rys. K. Woźniak na podstawie Uścińowicz [1997])

Fig. 4. Gródek, plan of Sacrosanct Mother of God Nativity Orthodox Church (drawing by Krzysztof Woźniak)

Rys. 5. Gródek, apsyda cerkwi Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy (fot. K. Woźniak)
 Fig. 5. Gródek, an apse of Sacrosanct Mother of God Nativity Orthodox Church (photo K. Woźniak)

oraz sanktuarium tworzą układ odpowiadający kanonom. Prothesis jest wykorzystywane zgodnie ze swoim przeznaczeniem. Jednak brak drzwi do nawy uniemożliwia wiernym kontakt wzrokowy z żertwiennikiem podczas obrzędu proskomidii. Wątpliwości budzi dość długa droga kapłana z darami ofiarnymi od stołu ofiarnego do drzwi diakońskich, którą przechodzi kapłan podczas podejmowania procesji Wielkiego Wejścia (część niewidoczna dla wiernych – przebiega za ikonostasem). Solea została zaprojektowana z wysuniętą półkuliście amboną z niewielkimi klirosami (rys. 6).

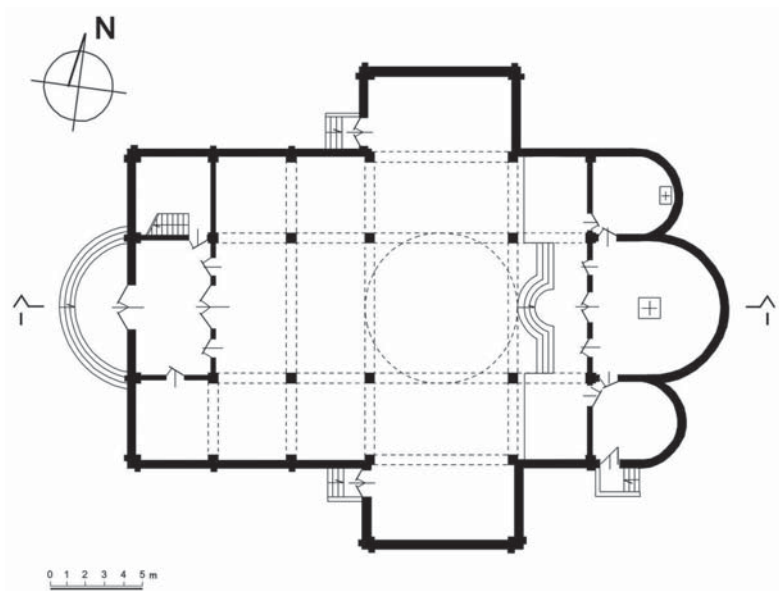

Rys. 6. Gródek, cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy, solea i ambona (fot. K. Woźniak)

Fig. 6. Gródek, interior of Sacrosanct Mother of God Nativity Orthodox Church (photo K. Woźniak)

Świątynia Wniebowstąpienia Pańskiego w Klejnikach (1974–1988), zaprojektowana przez Adama Stalony-Dobrzańskiego oraz Irenę Małofiejew, inspirowana jest bizantyńskim układem krzyżowo-kopułowym rozbudowanym na Rusi, poczynając od tzw. cerkwi „Dziesięcinnej” o dodatkowe przesła i dodatkową parę słupów, tworząc układ sześciosłupowy (rys. 7). Stanowi ściśle nawiązanie do tradycji nieco późniejszej od cerkwi Włodzimierza Wielkiego. We wnętrzu zaprojektowano sklepienia kolebkowe i pendentywy (rys. 8). Trójdzielne prezbiterium podzielone jest na sanktuarium i pastoforia. Układ prothesis, północnych drzwi diakońskich i solei pozwala w prosty sposób, zgodnie z zasadami liturgii, dokonać procesyjnego przeniesienia darów eucharystycznych na ołtarz. Wierni mogą przez drzwi w prothesis obserwować modlitwy kapłana podczas proskomidii. Jednak większa część drogi kapłana podczas podejmowania procesji Wielkiego Wejścia przebiega za ikonostasem i jest niewidoczna dla wiernych. W szerokiej, wyeksponowanej solei wydzielono klirosy (dla chóru) oraz ambonę (rys. 9). Świątynia wyposażona jest w apsydę, w której brakuje osiowego okna. Na sklepieniu apsydy znajduje się wizerunek Matki Bożej z postacią Dzieciątka Jezus, oznaczający, że jedynie przez Maryję Chrystus przychodzi na ziemię, a także wspomagający symboliczne znaczenie apsydy⁴.

⁴ Zgodnie ze wschodnią symboliką Chrystus przychodzi każdorazowo podczas liturgii przez apsydę, która oznacza Matkę Bożą.

Rys. 7. Klejniki, cerkiew Wniebowstąpienia, plan (rys. K. Woźniak na podstawie Uścińowicz [1997])

Fig. 7. Klejniki, plan of the Ascension Orthodox Church (drawing by K. Woźniak)

Rys. 8. Klejniki, cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego, apsyda i ikonostas (fot. K. Woźniak)

Fig. 8. Klejniki, interior of the Orthodox Church (photo K. Woźniak)

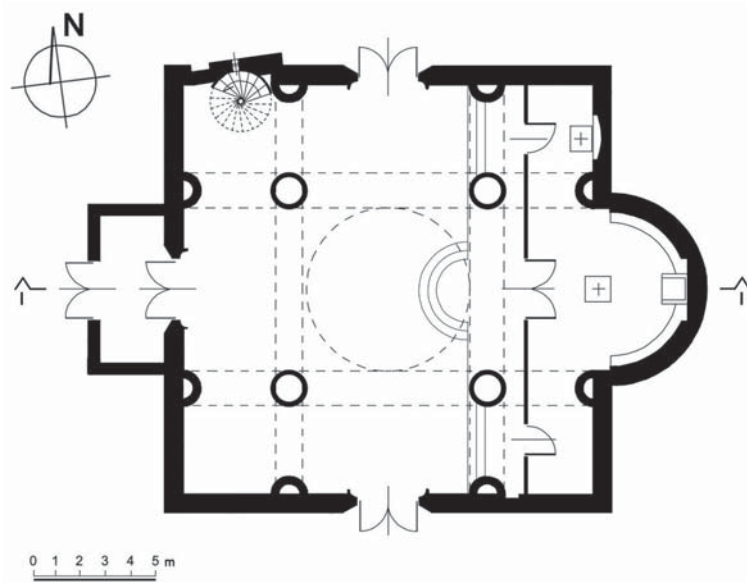

Rys. 9. Klejniki, cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego, solea z amboną (fot. K. Woźniak)
 Fig. 9. Klejniki, interior of the Orthodox Church (photo K. Woźniak)

Kolejną badaną świątynią o konsekwentnych nawiązaniach do wzorców bizantyńskich jest cerkiew Opieki Matki Bożej w Bielsku Podlaskim, zbudowana w latach 1999–2008. Została zaprojektowana przez Jerzego Uścińowicza. Oparta jest na bizantyńskim, czterosłupowym modelu rozwiązanym na kwadracie z apsydą (rys. 10). We wnętrzu nawy wyraźnie zaznaczono tradycyjne bizantyńskie kolebki. Do prezbiterium przylega apsyda z tradycyjnym oknem od wschodu, a właściwie kilkoma, usytuowanymi w pionie (rys. 11). W apsydzie znajduje się wizerunek Matki Bożej z Dzieciątkiem. Ikonostas umieszczono bardzo blisko wschodniej pary słupów, wskutek czego solea kończy się w przestrzeni podkropulowej⁵. Położenie prothesis wydaje się sprzyjać realizowaniu prostej, klarownej w swej wymowie, liturgicznej procesji Wielkiego Wejścia (rys. 10). Dość wysoko usytuowana szeroka solea jest należycie wyeksponowana. Projekt architektoniczny przewidywał ikonostas na całej szerokości świątyni, z dużym rozstawem drzwi diakońskich. Usytuowanie jednak północnych drzwi diakońskich ikonostasu przy sanktuarium (rys. 12), zamiast na wprost stołu ofiarnego w prothesis, nie daje wiernym możliwości śledzenia wzrokowego obrzędu proskomidii, nadto powoduje, że kapłan, podejmując procesję Wielkiego Wejścia, przechodzi dość skomplikowaną drogę z prothesis do drzwi diakońskich.

Ostatnią badaną świątynią jest cerkiew świętego Mikołaja w Częstochowie, autorstwa Michała Bałasza. Jej budowa trwa od 1999 roku. Zaprojektowana została na planie krzyża w połączeniu z planem trójliścia (rys. 13) – trójkonchowy plan występował na przykład

⁵ Jest to, z punktu widzenia wymowy teologicznej, prawidłowe rozwiązanie.

Rys. 10. Bielsk Podlaski, cerkiew, plan (rys. K. Woźniak na podstawie oryginalnego projektu)

Fig. 10. Bielsk Podlaski, Orthodox Church of Holy Mary's Care, plan (drawing by K. Woźniak)

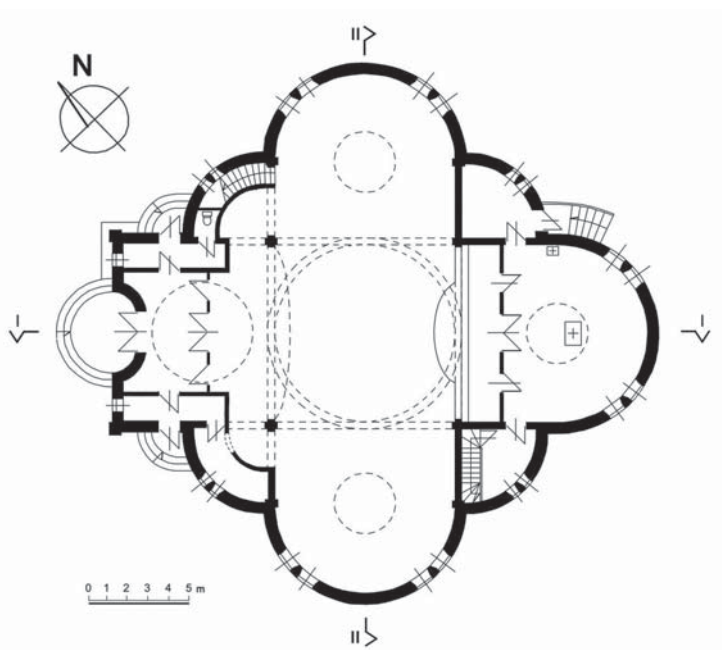

Rys. 11. Bielsk Podlaski, cerkiew Opieki Matki Bożej, wnętrze apsydy (fot. K. Woźniak)

Fig. 11. Bielsk Podlaski, Orthodox Church of Holy Mary's Care, interior of the apse (photo K. Woźniak)

Rys. 12. Bielsk Podlaski, cerkiew Opieki Matki Bożej, solea, ikonostas (fot. K. Woźniak)
Fig. 12. Bielsk Podlaski, Orthodox Church of Holy Mary's Care, interior (photo K. Woźniak)

Rys. 13. Częstochowa, plan cerkwi (rys. K. Woźniak na podstawie oryginalnego projektu)
Fig. 13. Częstochowa, plan of the the Saint Nicholas Orthodox Church (drawing by K. Woźniak)

w cerkwi klasztoru świętego Atanazego Wielkiego z zespołu monasterskiego w Athos z X wieku. Część prezbiterialna jest trójdzielna. Ma tradycyjnie wydzielone pastoforia. Prothesis zostało wyposażone w wyjście zewnętrzne. Żertwiennik jest jednak usytuowany w północnej części przestrzeni sanktuarium. Układ północnych drzwi diakańskich, żertwiennika i solei został zaprojektowany w sposób umożliwiający dokonanie procesji Wielkiego Wejścia, zgodnie z zaleceniami liturgicznymi. Solea jest silnie wyeksponowana, choć wątpliwości budzi usytuowanie półkolistej ambony na poziomie najniższego schodka (rys. 14). Po bokach solei wydzielono klirosy dla chóru.

Rys. 14. Częstochowa, cerkiew świętego Mikołaja, sanktuarium i solea (fot. K. Woźniak)
 Fig. 14. Częstochowa, interior of the Saint Nicholas Orthodox Church (photo K. Woźniak)

WYNIKI

Wystrój i architektura wnętrz, w tym zespół elementów, które bezpośrednio oddziałują na liturgię, jak: sanktuarium, apsyda, pastoforia, solea, a także ikonostas, powinny tworzyć jedną organiczną całość. W badanych świątyniach układ ten sprzyja uroczystemu charakterowi procesji Wielkiego Wejścia. Jednakże w świątyniach w Gródku, Klejnikach i Opieki Matki Bożej w Bielsku Podlaskim zdecydowanie większa część drogi kapłana jest niewidoczna dla wiernych (to część drogi za ikonostasem).

Prezbiterium w badanych świątyniach realizuje tradycyjną zasadę trójdzielności na sanktuarium i pastoforia. Pastoforia umieszczone zostały symetrycznie względem ramion krzyża. Wśród badanych obiektów są świątynie, w których prothesis pełni swoją

funkcję liturgiczną podczas proskomidii (cerkwie w Gródku, Klejnikach, Opieki Matki Bożej w Bielsku Podlaskim), i są takie, w których prothesis nie jest wykorzystywany do pełnienia swej tradycyjnej funkcji liturgicznej, lecz staje się zakrytą (jak w cerkwiach w Jałówce czy w Częstochowie). W świątyniach jałowskiej i częstochowskiej, ze względu na bliskość plebanii, w prothesis umieszczono drzwi zewnętrzne. Stół ofiarny w tych świątyniach znajduje się w północnej części sanktuarium.

Obrzędy proskomidii, podczas których następuje przygotowanie darów ofiarnych, mogą też (i powinny) przygotowywać wiernych do dalszych części Ofiary Eucharystycznej poprzez wzrokowy ich kontakt z czynnościami związanymi z żertwiennikiem. Taki kontakt powinny umożliwiać uchylone drzwi diakońskie. Świątynie w Gródku oraz Opieki Matki Bożej w Bielsku Podlaskim takiej możliwości nie dają ze względu na sposób ukształtowania prothesis. Projektowany prawidłowy sposób ukształtowania tej przestrzeni w bielskiej świątyni został samowolnie zmieniony podczas realizacji przez inwestora. Projektowana wersja nie zawierała przedstawionych powyżej uchybień.

Wszystkie badane świątynie posiadają apsydę o tradycyjnie półokrągłym kształcie. Jedynie w cerkwi bielskiej umieszczono tradycyjne, osiowe okno od wschodu. Podkreślić jednak należy zastosowanie w innych świątyniach dwóch symetrycznych okien w apsydzie.

Solee w badanych obiektach rozwiązane zostały prawidłowo oraz należyście wyeksponowane, co ułatwia przebieg procesyjnej części liturgii. Pewne wątpliwości budzi umieszczenie ambony na najniższym schodku w świątyni częstochowskiej.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonych badań można zaobserwować zjawisko zaniku wykorzystywania odrębnego pomieszczenia prothesis zgodnie z jego podstawową, tradycyjną funkcją. Prothesis przestaje być syntezą formy przestrzennej i formy kultu – forma przestrzenna zmienia się w zakrytą, a forma kultowa zmienia lokalizację i zostaje przeniesiona do sanktuarium. Zjawisko to znane jest w historii bizantyńskiej architektury sakralnej – po zakończeniu ikonoklazmu w IX wieku nastąpił proces przekształcania się templonu w ikonostas oraz dalszy jego rozwój, aż do osiągnięcia dojrzałej formy w XV wieku. Na tenże rozwój ikonostasu oddziaływał, między innymi, właśnie zanik pastoforiów, których funkcję już wówczas przejmowało sanktuarium. Ikonostas jednak dalej symbolizował trójpodział prezbiterium poprzez istnienie w nim trojga drzwi: bramy królewskiej i dwóch par drzwi diakońskich, co wiązało się ze specyficznym przebiegiem wschodniej liturgii.

W procesie kreacji przestrzeni sakralnej należy jednak pamiętać, że podstawa działań architektonicznych wokół prothesis związana jest z symboliką Bożego Narodzenia. Całe to pomieszczenie tradycyjnie oznacza grotę betlejemską ze żłóbkiem w centrum. Umieszczenie stołu ofiarnego w sanktuarium powoduje oddzielenie żertwiennika (oznaczającego symbolicznie żłóbek) od przestrzeni prothesis, przywołującego grotę betlejemską⁶ [Uścińowicz 1997].

⁶ Nawet rozpisy ścian i sufitu prothesis tematycznie związane są z Bożym Narodzeniem [Uścińowicz 1997].

PIŚMIENNICTWO

- Kurek J., 1997. Sacrum i mentalność w kształtowaniu świątyń Kościoła wschodniego na przykładzie drewnianych cerkwi województwa przemyskiego. Monografia 217, Architektura. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Uścińowicz J., 1997. Symbol, archetyp, struktura: hermeneutyka tradycji w architekturze świątyni ortodoksyjnej. Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Woźniak K., 2010a. Cerkiew w Jałowie jako przykład świątyni nurtu tradycyjnego. Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej 1066, Budownictwo 61. Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź, 157–162.
- Woźniak K., 2010b. Kierunki architektury cerkiewnej w Polsce od połowy XX wieku. Praca doktorska. Wydział Architektury Politechniki Poznańskiej, Poznań.

THE LITURGICAL ASPECTS OF INTERIORS OF ORTHODOX CHURCHES

Abstract. In this paper are presented the ways of building interiors of contemporary orthodox churches, which forms are similar to traditional. Researches were concentrated of their liturgical functions. The author presented phenomenon, that traditional function of *prothesis* disappears. In the article is presented opulent symbols of orthodox churches interiors.

Key words: domes, ecclesiastical architecture, churches, orthodox churches, temples

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 21.12.2012